

DEHKAN, MUSTAFA, “BERHİ MENABIĞ MÜTALAA-YI EHL-İ HAK”

Kitab-ı Mah-ı Tarih ve Coğrafya, 1382, 75/76, ss.147-153.

DEHKAN, MUSTAFA, “EHL-İ HAKLAR HAKKINDAKİ

BAZI KAYNAKLARIN İNCELENMESİ”

Kitab-ı Mah-ı Tarih ve Coğrafya, 1382, 75/76, ss.147-153.

İBRAHİM KARACA   *

Sorumlu Yazar/Correspondence

Öz

Bu çeviri, Mustafa Dehkan tarafından “Berhi Menabiğ Mütalaa-yı Ehl-i Hak” adıyla kaleme alınan makalenin çevirisinden ibarettir. Mustafa Dehkan, Ehl-i Haklar hakkında öncelikle İran’da yapılan çalışmaları makale, kitap ve tez başlıkları altında aktarmaktadır. Ehl-i Hak inançlarının anlatıldığı Kelamlardan özellikle bahsetmektedir. İran’da yapılan çalışmaların dışında farklı ülke ve dillerde yapılan çalışmalara da yer vermektedir. Arapça, İngilizce ve Fransızca yapılan yayınlardan makale, kitap, ansiklopedi maddesi, tez ve seyahatnamelerin yazar ve eser isimlerini de aktarmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Mustafa Dehkan, Ehl-i Hak, Yaresan.

Abstract

This translation consists of the translation of the article written by Mustafa Dehkan under the name “Berhi Menabiğ Mütalaa-yı Ehl-i Hak”. Mustafa Dehkan conveys the studies on Ahl al-Haqq, primarily conducted in Iran, under the titles of articles, books and theses. He specifically mentions Kalam in which the beliefs of the Ahl al-Haqq are explained. Apart from the studies conducted in Iran, it also includes studies conducted in different countries and languages. It also includes the names of authors and works of articles, books, encyclopedia articles, theses and travelogues from publications in Arabic, English and French.

Key Words: Mustafa Dehkan, Ehl-i Hak, Yaresan.

* Dr. Erciyes Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Halk Bilimi Bölümü, Türk Halkbilimi Pr.,
ibrahimkaraca@erciyes.edu.tr, ORCID ID: 0000-0003-1563-7584.

Giriş

Eski İran'ın mefhumlarından çoğunu koruyan ve Gulat-ı Şia'ya dayandırılması sebebiyle bir çeşit bidat sayılan Ehl-i Hak veya Yarsan dağlık bölgenin sırlı fırkalarından sayılır. Aslında Eski İran'ın hikmetli varislerinden biri olan tarikat, eski düşünceleri pirlar ve muğani meşreb arifler vasıtasıyla İslam'dan sonrada korumuşlardır. Bu yazı sadece Ehl-i Hakları tanıtmak amacıyla eleştirmeden ve yorum içermeyen Ehl-i Hakların dil, adab ve inançları hakkında yapılmış çalışmalardan bazılarını tanıtmak amacını taşır. Bizim yukarıda zikrettiğimiz bu düşüncedeki muğani tesirinin izlerinin olduğu bahsi geleceğe aktarılacaktır.

Bu çalışmayı okuyacak kişiler ve araştırma yapacak kişiler Ehl-i Haklar hakkında yazılarına müşahede edilen merhum Abdülhüeyin Zerrinkup ve Perviz Ezkayı'nın kısa ve öz bahislerini göreceklerdir. *İran tasavvufunda araştırma* adlı kitabın 183 ve 205 sayfaları arasında *Baba Tahir ve Ayn 'ul Kuzzat* adıyla yayınlanan Doktor merhum Zerrinkup'un makalesini bulacaklardır. Benzer şekilde Doktor Ezkayı'nın düşüncelerini görmek için de *Baba Tahirname* mecmuasındaki 125-144 sayfalarında arasına bakmaları gerekecektir.

Bu grubun düşüncesini araştırmak için en önemli kaynaklar aynı şekilde Kelam olarak adlandırılan eserlerdir. Bu eserler birinci el kaynakların bir parçası olarak görülürler. Ehl-i Hakların sırlı eğitimleri ve inanca mensup kişilerin yaptıkları işleri gizlemeleri bu türden kelimaların bulunmasını zorlaştırmaktadır. Buna rağmen bazı araştırmacılar Kelamların parçalarını yayınlamışlardır. Bu kelimaların dili genelde Goranice ve bazen de Farsça ve Türkçedir. Sadık Safizade bu kelimaları *Name-i Serencam* ya *Kelam-ı Hezane* adıyla yayınlamıştır. Sadık Safizade'nin eserleri şunlardır;

Safizade, Sadık. *Name-i Serencam (Kelam-ı Hezane)*, İntişarat-ı Hürmend, 1375.

Safizade, Sadık. *Nevişteha-yı Perakende Der Bare-yi Yarsan, Ehl-i Hak be inzimam-ı Ferheng-i Logat-ı Gorani*, İntişarat-ı İttai, 1361.

Safizade, Sadık. *Dovre-i Heftevane, Cozve-i ez Name-i Minevi Serencam*, Ketebhane-i Tahuri, 1361.

Safizade, Sadık. *Dovre-i Behlül (Yek-i ez Metni Kohn-i Yarsan)*, Ketebhane-i Tahuri, 1363.

Safizade, Sadık. *Pişguyha-yı İl Beg-i Caf*, İntişarat-ı İttai, 1369.

Safizade, Sadık. *Daneş Name-i Nam Averen Yarsan, Ahval ve Asar-ı Meşahir, Tarih Ketebha ve Istılahat* İrfani, İntişarat-ı Hürmend, 1376.

Kelimaları içeren diğer kaynak ve araştırmalar şunlardır;

Goftar-ı Han Elmas. *Gerdavarende Seyid Kazım Nik Nejad*, Nüsha-ı Aksi Mevcud Merkez-i Ketabhane-i Merkez-i Dâ'iretü'l-Ma'ârif-i Bozorg-i İslâmi, be Şomara-ı Sebt: 149173.

Gencine-i Yar-i, Gerdavarende: Seyid Kazım Nik Nejad Merkez-i Ketabhane-i Merkez-i Dâ'iretü'l-Ma'ârif-i Bozorg-i İslâmi, be Şomara-ı sebt: 118573.

Kelamat-ı Toriki, Seyid Kazım Nik Nejad Merkez-i Kitabhane-i Merkez-i Dâ'iretü'l-Ma'ârif-i Bozorg-i İslâmi, be Şomara-ı sebt: 119032.

Defter-i Rumz-ı Yarestan, Gencine-i Sultan Sehak, Ehl-i Hak, Gerdavarende, Seyid Kasım Efzali Şah İbrahimi, Çap-ı Rasti Bitâ.

Maşallah Suri, *Surudha-yı Dini Yarsan*, Telif ve Tercüme ez Gorani, Tahran, 1344.

Doktor Muhammed Mokri'de Ehl-i Haklar üzerine çok sayıda araştırmalarda bulunmuştur. Bu çalışmaları Goranice'den Fransızcaya tercüme etmiştir. O aynı zamanda topluluğun inanışları ve adetleri üzerine değerli çalışmalarını Fransızca olarak yazmıştır.

Doktor Muhammed Mokri'nin belli başlı eserleri şunlardır;

Mokri, M. "Cinquante-deux Versets de Cheikh Amir en Dialecte Gurani", *JA*, 1956, pp. 391-422.

Mokri, M. "Lidee de Lincarnation Chez les Ahl-e Haqq", *Akten des XXIV. Intern. Orientalisten-Kongr-Munche*, Wiesbaden, 1959, pp. 496-498.

Mokri, M. *Les Songes et Leur Îterpration Chez les Ahl-e Haqq du Kurdistan Iranien*, Les Songes et Leur Îterpretation. Sources-Orientales, Paris, 1959, pp. 191-205.

Mokri, M. "Le Symbole de la Perle Dans le Folklore Persan et Chez les Kurdes Fideles de Verite"(Ahl-e Haqq) *JA*. 1960, pp. 463-481.

Mokri M. "Le Secret Îndicible" et la "Pierre Naire" en Perse Dans la Tradition des Kurdes et Lurs Fideles de Verite (Ahle- Haqq), *JA*, 1962, pp. 369-433.

Mokri M. "La Naissance du Monde Chez les Kurdes Ahl-e Haqq" *Trudy XXV Mezhdunaronogo Kongressa Vostokovedov II*, Moscou, 1963, pp. 159-168.

Mokri M. "Etude Dun Titre de Propriete du Debut du XVI E Secl, Provenant du Kurdistan"(notes d'ethnographie et d'histoire), *JA*, 1963, pp. 229-256.

Mokri M. "La legende de Bizan-u Manija, Version Populaire du sud du Kurdistan en Langue Gouranie", Paris, 1966.

Mokri, M. "Nur Ali-Shah Elahi, L'esoterisme Kurde Apercus Sur le Secret Gnostique des Fideles de Verite" editions Albin Michel, Paris, 1966.

Mokri, M. "Kalam sur L'Aigle Divin et le Verger de Pirdiwar", *JA*, 1967, pp. 361-374.

Mokri, M. "Le Chasseur de Dieu et le Mythe du Roi-Aigle" (Dawra-y Dam-yari), Otto Harrasswitz, Wiesbaden, 1967.

Mokri, M. "La Grande Assemblee des Fideles de Verite au Tribunal sur le Mont Zagros en Iran" (Dawra-y Diwana- Gawra), Paris, 1977.

Mokri M. "Sultan Sehak" *The Encyclopaedia od Islam*, New Edition, Volume IX, Leiden, 1997, pp. 855-857.

Mokri, Hacı Nimetullah Ceyhunabadi'nin şiirlerini içeren Şahname-i Hakikat adlı eserini İran ve Fransa enstitüsünde yayımladı. Mokri, Tahran üniversitesinde Doktor İbrahim Purdavud'un danışmanlığında *Lehçeha-yı Mağrib-i İran* adıyla doktora tezini 1339 yılında yaptı. İran'da Farsça yazılan diğer eserler şunlardır;

Muhammed zade-i Eb'ul Kasım. *Esrarname-i Hakikat (Tekalifat-ı Elahi)*, Matbaa-ı Gelimiyan, Tahran, 1334.

Saidi, Gulam Hüseyin. *İlhcı, İntişarat-ı Daneşgah-ı Tahran*, 1342. (Bu kitap Azerbaycan'da olan Ehl-i Hakların bir kısmını anlatmaktadır).

Babazade, Perviz. *Hemase-i Porşukuh-u Ehl-i Hak*, Çeheltenan, Çaphane-i Derahşan, 1347.

Hocaeddin, Seyid Muhammed Ali. *Ser Sepordegan, Tarih ve Şerh-i Akaid-i Dini ve Adab-ı Rüşum-ı Ehl-i Hak*, Ketebhane-i Menuçehri, bita.

Müderri-i Çehardehi, Nureddin. *Haksar ve Ehl-i Hak*, İntişarat-ı Eşraki, bita.

Müderri-i Çehardehi, Nureddin. *Esrar fırka-i Haksar, Ehl-i Hak Melek Tavus, Celali, Masum Ali Şahi*, İntişarat-ı Peyk-i Ferheng, Tahran, 1369.

Mazenderani, Halife. *Suluk der Tariki, Zulmet der Mukabil-i Nur, Negereş-i ber Asar Ara-yı Nur Ali İlahi*, İntişarat-ı Mehtab, 1378.

During, Jean. *Musiki ve Erfan Tercüme Sudabe Fezanlı*, Encümen-i İrañşinasi Fransa, Tahran, 1378.

Doktor Said Han Kürdistani. *Minorsky, Se Goftar-ı Tahkik-i der Ayin-i Ehl-i Hak*, İntişarat-ı Seha, 1378.

Behrami, İreç. *Usture-i Ehl-i Hak, Costar-ı Tarihi Piremun-ı Mehr ve Mehriperesti, Ehl-i Hak (Yarsan) ez Ruzgar-ı Bastan ta Dovran-ı Muassır*, Neşri Atiye, 1378.

Sultani, Muhammed Ali. *Kıyam ve Nuhzet-i Aleviyan-ı Zagros (Tarih-i Tahlili Ehl-i Hak)*, Neşri Seha, bita.

Sultani, Muhammed Ali. *Tarih-i Handanha-yı Hakikat ve Meşahir-i Mutehir Ehl-i Hak der Kermanşah*, Neşri Seha, 1381.

İlahi, Nur Ali. *Burhan'ul-Hak*, İntişarat-ı Emir Kebir, Tahran, 1343.

İlahi, Nur Ali. *Asar'ul-Hak Gerdavarende Behram İlahi*, Kitabhane-i Tahuri.

İlahi, Nur Ali. *Marifet'ül-Ruh*, İntişarat-ı Ceyhun, Tahran, 1371.

Nur Ali İlahi'nin oğlu Behram İlahi Fransızca bir eserde kaleme almıştır. Bu eser şudur;

Elahi, B. "La Voie de la Perfection" *Nouvell Edition*, Albin Michel, S.A. Paris, 2002.

Farsça makaleler içerisinde Doktor Mesud Celali'nin Büyük İslam Ansiklopedisi içerisinde yer alan maddesi konu açısından önem taşımaktadır. Bu madde şu şekildedir;

Celali Mukaddem Mesud ve Saffet Daryuş. *Ehl-i Hak*, Dâ'iretü'l-Ma'ârif-i Bozorg-i İslâmi, Tahran, 1380, ss. 467-474.

Diğer makaleler arasında şunlar yer almaktadır;

Oreng, Murad. "Sultan İshak", *Armağan*, Şomara 6, Şehriver, 1356, ss. 327-330.

Oreng Murad. "Zuhur-u Sultan İshak", *Armağan*, Şomara 7, Mehr 1354, ss. 377-382.

Oreng Murad. "Kitab-ı Din-i Ehl-i Hak", *Armağan*, Şomara 8 ve 9 Aban ve Azer 1354, ss. 464-468.

Oreng Murad. "Şeriat ta Hakikat", *Armağan*, Şomara 10, Dey 1356, ss. 544-548.

Oreng Murad. "Ali der Burhan'ul-Hak", *Armağan*, Şomara 1 Ferverdin, 1357, ss. 50-54.

Önemli bir makalede Gahşomari Ehl-i Hak Loristan adıyla Hamid İzzedpenah arc name-i İreç'de yayınlanmıştır.

Avrupalı araştırmacılardan Minorsky değerli makaleler yazmıştır.

Minorsky, V. "Un Traite de Polemique Behaie Ahl-e Haqq", *JA*, 1921, pp. 165-167.

Minorsky, V. "Etudes sur le Ahl-i Haqq I. Toumari= Ahl-i Haqq", *Revue de l'Histories des Religions*, tome XCVII, No. I, 1928, pp. 90-105.

Minorsky V. "Mongol Place-Names in Mukri Kurdistan", *BSOAS*, 1957, pp. 58-81.

Minorsky, V. "The Sect of the Ahl-i Haqq", *Iranica, Twenty Articles, Publications of the University of Tehran*, Vol,775, 1964, pp. 306-316.

Minorsky, V. "Baba Tahir", *The Encyclopedia of Islam*, Vol, I, Leiden, 1986, pp. 839-842.

Bir İngiliz doğu bilimci olan Makenzie'de bu konuda ve Kürd, kürtlük bilimi ve Goran edebiyatına dair önemli eserler meydana getirmiştir. Bunlar;

Mackenzie, D.N. "Some Gorani Lyric Verse", *BSOAS*, 1965, pp. 255-283.

Mackenzie, D.N. "The Dialect of Awroman"(Hawraman-i Luhou), Kobehavn, 1966.

Diğer Goran dili hakkında Avrupalı araştırmacıların çalışmaları şunlardır;

Benedictsen, A. M. “Les Dialectes D’Awroman et de Pawa”, *Revus et Publies Avec des Notes par Artur Christensen*, Kobenhavn, 1921.

Soane, E. B. “Short Anthology of Guran Poetry”, *JRAS*, 1921, pp. 57-81.

Handank, K, KPF III, II: “*Mundarten der Guran, Besonders das Kandulai, Auramani und Badschalani*”, Berlin, 1930.

Kolpakov, A.P. “Kurdu Plemeni Guran” in: *Soretskaja Etnografija* 4, 1949.

Nebez J. “*The Kurdish Language from Oral Tradition to Written Language*”, Berlin, 2000.

Doktor Muhammed Mokri’den ayrı olarak Oraman bölgesi hakkında iki doktora tezi daha yapılmıştır. Bu tezler şunlardır;

Nakşibendi Şehram, Nizam-ı Avayı Guyeş-i Hovrami ez Didgah-ı Ucşinas-ı Zayeş ve Ucşinasi coz, Müstakil, Doktor Kambiz İlhami danışmanlığında, karşinas-ı erşed, Zeban Şinasi Hemgani, Daneşgah-ı Allame-i Tabatabayi, 1375.

Selimi, Mansur, *Berresi ve Tavsif-i Zeban-ı Hovrami*, Doktor Taki Vahidiyan danışmanlığında karşinasi erşed, Zeban ve Edebiyat-ı Farsi Daneşgah-ı Ferdovsi Meşhed, 1376.

Minorsky ve Mokri’den başka olarak aşağıdaki araştırmaları da sayabiliriz.

Van Rensselaer, S. “The Alevis”, *The Muslim World*, Vol, XI, 1921, pp. 253-266.

Khan, Saeed (1928). “The sect of Ahl-i Haqq”, *The Muslim World*, Volume 17, pp. 31-42.²²

Stead, F. M. “ The Ali- İlahi Sect in Persia”, *The Muslim World*, 1932, pp. 184-189.

Pittman, Ch, P. “The Final Word of the Ahl-i Haq”, *The Muslim World*, 1937, pp. 147-163.

Ivanow, W. “An Ali-İlahi Fragment” *Collectanca* (The Ismaili Society) I, 1948, pp. 147-184.

Ivanow, W. “*The Truth-Worshippers of Ahl-i Haqq*”, Text Bombay, 1953.

Zaehner, R.C. “Postscript to Zurvan”, *BSOAS*, 1955, pp. 232-249.

Edmonds, C. J. “Kurds, Turks and Arabs”, Oxford University Press, London, 1957.

Weightman, S, C. R. “The Significance of Kitab Burhan’ul-Haqq”, *12 IRAN*, vol, II, 1964, pp. 83-103.

Zaehner R.C. “Zoroastrian Survivals in Iranian Folklore”, *IRAN III*, 1965, pp. 87-96.

2 [Yeler, A. (2022). Ehl-i Hak Mezhebi (Ali İlahiler): Khan, Saeed (1928). “The sect of Ahl-i Haqq”, *The Muslim World*, Volume 17, pp. 31-42. Edeb Erkan. <https://doi.org/10.59402/EE002202207>]

Edmonds C.J. "The Beliefs and Practices of the Ahl-e Haqq of Iraq", *IRAN*, 7, 1969, pp. 89-101.

Gramlich R. "*Die Schiitischen Dervischorden Persiens*", erter teil: Die Af-filiation, Wiesbaden, 1965.

Halm, H. "Ahl-e Haqq", *Encyclopedia Iranica*, ed, Ehsan Yarshater, vol, I, London, 1985, pp 635-637.

Hamzeh'ee, R. *The Yaresan A Sociological, Historical and Religio-Historical Study of a Kurdish Community*, Islamkundliche Untersuchungen Bd, Berlin, 1990.

Izady, M. *The Kurds, A Concise History and Fact Book*, Taylory and Francis, Routledge, 1992.

Kreyenbroek, P.G. "Mitra and Ahreman, Binyamin and Malak Tawns, Traces of an Ancient Myth in the Cosmogonies of Two Modern Sect, Reccurent Pattterns in Iranian Religions from Mazdaism to sufism", *Teachers and teachings in the good religion*, Paris, 1992.

Hamzeh'ee, R. "Structural and Organizational Analogies between Mazdaism and Sufism and the Kurdish Religions", *Recurrent Patterns in Iranian Religions*, from Mazdaism to Sufism, Paris, 1992.

Kreyenbroek, P.G. "Religion and Religions in Kurdistan", in: *Kurdish Culture and Identity* eds: P,G, Kreyenbroek and FC, Allison, London, 1996.

Mir-Hosseini Z. "Faith, Ritual and Culture Among the Ahl-e Haqq", in: *Kurdish Culture and Identity*, eds; P.G. Kreyenbroek and F.C. Allison, London 1996.

Avrupalı Seyahatnamelerin içerisinde de Ehl-i Haklar hakkında doğrudan ya da dolaylı olarak yer almaktadır. Bu seyahatnameler şunlardır;

Sefername-i Ojen Felanden, tercüme Hüseyin Nursadiki, İntişarat-ı Işraki, Tahran, 1354.

Sefername-i Polak, İran ve İraniyan, Tercüme, Keykavus Cihandari, İntişarat-ı Harzemi, Tahran, 1361.

Hatırat-ı Leydi Şal, Tercüme Doktor Hüseyin Ebu Turabiyen, Neşri Nov, Tahran, 1362.

Do Sefername-i der Bareyi Loristan, Tercüme, İskender Amanilahi Beharevend ve Leyli Bahtiyar, İntişarat-ı Babek, 1362.

Sefername-i Beluşer, Tercüme Keykavus Cihandari, İntişarat-ı Harzemi, Tahran, 1363.

Sefername-i Mevt (Loristan ve ilam) Nevişte Ferya Estark, Tercüme Ali Muhammed Saki, İntişarat-ı İlmi, Tahran, 1364.

Sefername-i Hanri Bayındır, Kürdistan, Beynel Nehrin ve İran, tercüme Keramet Illa Efsar, Neşr Ferhengsaray İsablı, Tahran, 1370.

Sefername-i Cekson (Geçmişte ve Şimdi İran), Tercüme, Menuçehr Emiri ve

Feridun Bedreyi, *İntişarat-ı Harzemi*, Tahran, 1369.

Sefername-i Petro Delavele, Tercüme, Şecaeddin Sefa, Şirket-i İntişarat-ı İlmi ve Ferhengi, Tahran, 1370.

Bazı Arapça kaynaklar arasında birinci elden tarihi ve coğrafya hakkında bilgi veren kaynaklar bulunmaktadır. Çağdaş yazarlar ve eserleri şunlardır;

Azzavi, Abbas, *el-Kakaiye fi Tarih*, Bağdat, 1949.

Galib, Mustafa, *el-Memat ve Kaim el-Kıyamet*, Mektebet el-Helal, Beyrut, 1981.

Birkaç doktora tezi de çeşitli üniversiteler tarafından yaptırılmıştır. Bunlar şunlardır;

Malek Hüseyini, Ahmet, *Tesdir-i Ara-yı Efkâr-ı İran Piş ez İslam der Fırka-yı Ehl-i Hak*, Doktor Muhsin Eb'ul Kasımi danışmanlığında, Karşinas-ı Erşed, Ferheng ve Zebanha-yı Bastani, Daneşgah-ı Tahran, 1374.

Rençber Seyfullah, *Pejuheş-i der Tarih ve Ayin-i Ehl-i Hak*, Gulam Hüseyin Zergerinejat danışmanlığında, karşinas-ı erşed, Daneşgah-ı Şehid Beheşti, 1381.